

В. А. ИЛЬИНСКАЯ

Золотые украшения скифского архаического убора

Резюме

Количество золотых украшений личного убора в раннескифское время сравнительно невелико. Среди них может быть выделена группа украшений в виде золотых накладных блях, использовавшихся для закрепления на головных уборах, ожерелье и пр. Типы этих блях весьма единообразны. К их числу относятся бляхи в виде фигур олснх с поджатыми ногами и ветвистыми рогами, коня с поджатыми ногами и повернутой назад мордой, в виде четырехлепестковых розеток, а также пирамидки из трех концентрических кружков.

Рассмотрение этой группы изображений позволяет отнести их к кругу эмблем, связанных с символикой солнца и идеей плодородия. Очевидно, эти украшения являлись постоянным составным элементом парадного ритуального убора в раннескифское время (VI в. до н. э.). Это лишний раз убеждает в силе, значении и многообразии культа солнечного божества в религии и изобразительном искусстве скифов архаического периода.

П. И. КАРИШКОВСКИЙ

Срібні монети післягетської Ольвії

Про існування власної срібної монети у відновленій після нищівної навали гетів Ольвії стало відомо ще в середині минулого сторіччя, але екземпляр ермітажної збірки (рис. 1, 1), виданий Б. В. Кене¹, довгий час залишався унікальним. Майже через 30 років дані про другу подібну монету з колекції П. И. Бурачкова (рис. 1, 2) * опублікували її власник та О. В. Орешников², і тільки у 1967 р. в Очакові нам пощастило знайти третій екземпляр (рис. 1, 3). Надзвичайна рідкісність таких монет та зумовлена нею їх недостатня вивченість виправдують, на нашу думку, публікацію нового екземпляра і розгляд деяких питань про цю емісію ольвійського срібла взагалі.

Очаківська монета, хоч вона й подібна до двох інших, має певні істотні відхилення від їх типології; з огляду на це наводимо її опис.

Ав. Голова Аполлона у лавровому вінку, праворуч; волосся зібране на потилиці у круглий вузол; нижню частину шії задрапіровано зборками одягу, скріпленого фібулою; перед обличчям — лук. За головою — напис ОЛВІОПО (літери орієнтовані верхівками до центра монети); облямовано все це колом з крапок.

Рев. Орел з підведеною головою та розгорнутими крилами стоїть на невеликому дельфіні, обидва праворуч; перед орлом — дві монограми, які містять скорочення архонтського титулу та імені (рис. 3, 3); навкруги коло з крапок.

Срібло. Ø 23—25 мм; вага 8,81 г (монета сильно стерта) (рис. 1, 3; 2).

¹ Б. В. Кене. Музей кн. В. В. Кочубея, т. 1. СПб., 1857, стор. 76, № 1; В. Pick. Die antiken Münzen Nord — Griechenlands, В. 1. Berlin, 1898, табл. XI, 8.

* Разом з усією колекцією цього відомого херсонського аматора старовини монета потрапила згодом до Історичного музею (Москва).

² П. О. Бурачков. Общий каталог монет, ч. 1. Одесса, 1884, стор. 70, № 204, табл. VII, 163; А. В. Орешников. О монетах скифских царей с именем города Ольвии.— ЗРАО, нова серія, т. IV, 1890, стор. 23, № 7, табл. II, 7.

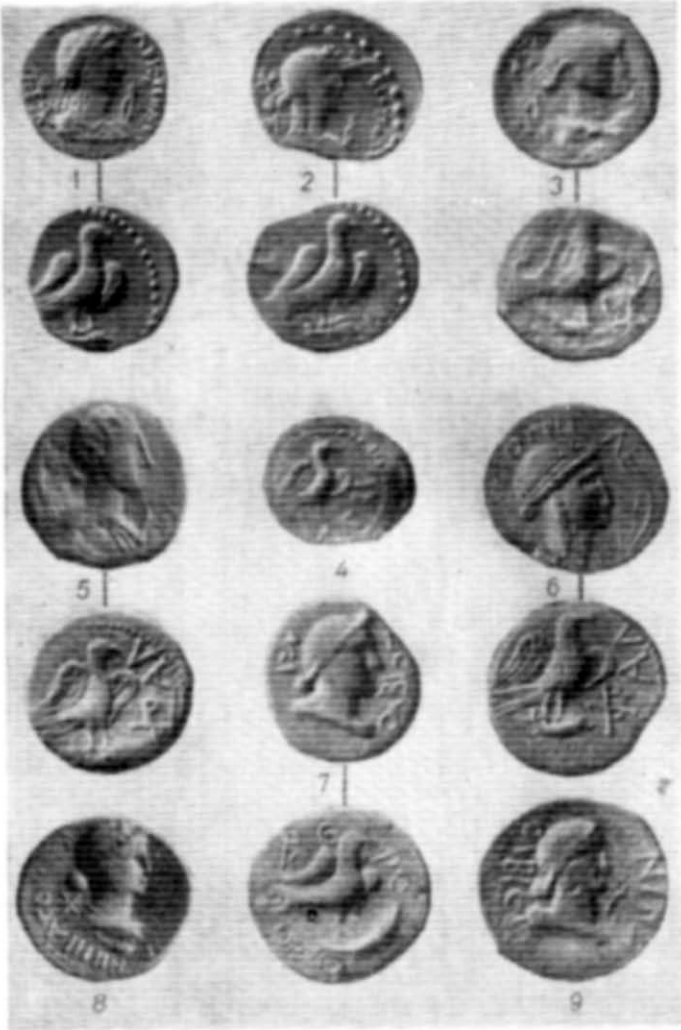
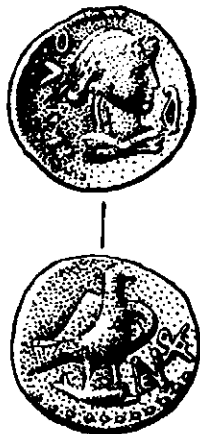

Рис. 1. Срібні та мідні монети Ольвії (друга половина I ст. н. е.):

1 — срібло; 8,97 г. Ленінград, Державний Ермітаж. 2 — срібло; 9,26 г. Москва, Державний історичний музей. 3 — срібло; 8,81 г. Очаків, приватна колекція. 4 — золото; 6,97 г. Париж, Національна бібліотека (реверс). 5 — мідь (бронза); 7,30 г. Одеса, приватна колекція. 6 — мідь (бронза); 9,19 г. Лондон, Британський музей. 7 — мідь (бронза); 8,13 г. Москва, Державний історичний музей (аверс); 9,90 г. Ленінград, Державний Ермітаж (реверс). 8 — срібло; 11,13 г. Лондон, Британський музей (реверс). 9 — мідь (бронза); 14,60 г. Ленінград, Державний Ермітаж (аверс).

Вже просте зіставлення нової монети із згаданими вище екземплярами дає можливість розглядати її як зразок іншої емісії. Вона не тільки виготовлена окремою парою штемпелів, але має і деякі типологічні та стилістичні відміни. Так, зображення міститься на аверсі більшого розміру, назва міста розміщена в іншому місці, монограми — не на аверсі, за головою Аполлона, а на реверсі, перед орлом. Ліве крило птаха на ленінградському та московському екземплярах (їх реверси походять від того самого штемпеля) заходить маховим пір'ям під його тулуб, тоді як на очаківській монеті вільний кінець крила — поза тулубом орла на

ривні груди (рис. 1, 1—3). Нарешті, на повому екземплярі читається інше скорочення імені архонта — не ПОΘ (рис. 3, 1—2), а ΝΕΙ (рис. 3, 3). Водночас не можна не помітити, що голова Аполлона на ленінградському та московському екземплярах теж має свої особливі риси: зачіска відтворюється у першому випадку кількома вузькими пасмами, які звисають уздовж шиї і майже не відрізняються від зав'язок вінка (рис. 1, 1), а в другому між цими зав'язками та локонами вміщено, як і на очаківській монеті, круглий вузол волосся (рис. 1, 2—3). Ці спостереження

приводять до висновку, що обидві емісії ольвійського срібла, хоч вони й позначені іменами різних архонтів, тяжіють одна до одної і перерва між ними була невеликою. Можна припускати, що нова монета належить до пізнішої емісії, ніж екземпляри з Ленінграда і Москви.

Рис. 2. Ольвійська срібна монета з Очакова (рисунок С. В. Страшного).

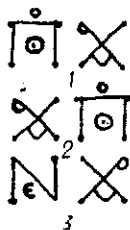

Рис. 3. Монограми на ольвійських срібних монетах:

1—3 Державного Ермітажу (рис. 1, 1); 2—3 Державного історичного музею (рис. 1, 2); 3— з Очакова (рис. 1, 3).

Ще О. В. Орешников цілком слушно вказав, що монета із збірки Державного історичного музею в Москві (рис. 1, 2) знаходить виразні стилістичні аналогії як поміж золотими монетами царя Фарзоя (рис. 1, 4), так і серед ольвійської міді (рис. 1, 5—7), яку він правильно, але дещо непевно датував часами «після гетського погрому» (стор. 19). О. Л. Бертъе-Делагард також відносив ці срібні монети до I або II ст. н. е., а О. М. Зограф звужив вказані межі до епохи Флавіїв у Римі (69—96 рр. н. е.)³. Нова монета не суперечить такому висновку; здається, проте, що місце цієї групи срібла поміж ольвійськими емісіями другої половини I ст. н. е. можна уточнити. Дійсно, саме на цьому сріблі зафіксована властива великим мідним (рис. 1, 5—7, 9) та срібним монетам з ім'ям царя Інсенсімея (рис. 1, 8)⁴ зачіска ольвійського Аполлона з волоссям, зібраним на потилиці у круглий вузол⁵. Ця деталь ермітажної монети (рис. 1, 1) не має собі повних паралелей на міді⁶, тоді як зачіска на решті срібних монет (рис. 1, 2—3) відповідає міді з скороченням імені архонта ΑΛ (рис. 1, 5) і деяким штемпелям великої групи мідних монет із скороченням ΙΕΡΟΘΕΟΒ (рис. 1, 7).

Водночас положення крил орла на ленінградському та московському екземплярах (рис. 1, 1—2) точно відповідає мідним монетам архонта ΑΛ (рис. 1, 5—6), а на очаківському (рис. 1, 3) вже відтворює схему,

³ А. Л. Бертъе-Делагард. Материалы для весовых исследований монетных систем Сарматии и Тавриды.—НС, II, 1913, стор. 128, прим. 10; А. Н. Зограф. Античные монеты.—МИА, № 16. М., 1951, стор. 142.

⁴ В. Ріск. Вказана праця, табл. XII, 9.

⁵ Необхідно зазначити, що такий вузол має формальні аналогії у зачісках високопоставлених римлянок I—II ст. н. е.—від Лівії до Люцілли. (R. Steininger. Haartgacht und Haarschmuck.—RE. VII, 1912, стор. 2135; M. Bernhartl. Handbuch zur Münzkunde der römischen Kaiserzeit. Halle a/S, 1926, табл. IV, 7; X, II та ін.)

⁶ Можна вказати тільки на один з штемпелів, якими карбовано значно пізніше (у часи Адріана) монета архонта Адоя, сина Дельфа (В. Ріск. Вказ. праця, табл. XI, 9, А. В. Орешников. Вказ. праця, табл. II, 10). Певно, різьбяр наслідував срібні монети, які ще могли тоді бути в обігу; не можна уявити собі, що стилістичний розвиток ольвійського срібла розпочинається з очаківської монети і закінчується ермітажною.

відому на золоті Фарзоя з тим самим АА (рис. 1, 4)⁷ і на міді з скороченнями ІЄΡΟΘΕΟΒ або ІЄΡΘΕΟΒ (рис. 1, 7)⁸ та ΤΦΣΩΠΑ⁹. Ця остання група монет внаслідок деградації стилю і падіння ваги порівняно до двох попередніх серій міді посідає серед цих останнє місце. На її екземплярах такі зображення зачіски Аполлона, де або зовсім немає вузла на потилиці¹⁰, або цей вузол набув вигляду незначного потовщення позаду вінка¹¹; немає тут і звисаючих на шню локонів, цілком виразно помітних принаймні на одному з штемпелів архонта АА (рис. 1, 6)¹². Слід також додати, що тип орла, який стоїть на дельфіні, не позбавлений на перших срібних монетах певної витонченості (рис. 1, 1—2) і виконаний у цілому досить непогано й на монетах архонта АА (рис. 1, 5—6). Але ця деталь швидко вироджується і на сріблі (рис. 1, 3), і на міді: пропорції у зображенні птаха порушуються, дельфін стає надзвичайно малим, і тулуб його або позбавлений вигину, або має штучний, неприродний (рис. 1, 7). Нарешті це традиційне ольвійське зображення перетворюється у грубу схему¹³.

Зазначимо також, що на аверсі всіх мідних монет зберігається лише етнікон ольвіополітів, а скорочення архонтських імен завжди розміщується на реверсі, як на очаківському екземплярі (рис. 1, 3—7).

Уся сукупність наведених спостережень приводить до висновку, що перша емісія ольвійського срібла (рис. 1, 1—2) передувала карбуванню міді з скороченням АА (рис. 1, 5—6), хоч і була дуже близькою до неї за хронологією. Оскільки поміж золотими монетами царя Фарзоя трапляються екземпляри з монограмою, очевидно, складеною з літер Α і Λ (рис. 1, 4)¹⁴, є всі підстави вважати, що перед нами той самий архонт, який виставляв ці початкові літери свого імені на міді¹⁵. Отже, треба визнати, що перша емісія срібної монети безпосередньо передувала золоту і міді з скороченням АА, а друга — (рис. 1, 3) була пізнішою за них. Після цього на ольвійському монетному дворі карбувалися останні золоті монети царя Фарзоя¹⁶ і продовжувалося виготовлення міді з скороченнями ІЄΡΟΘΕΟΒ (ІЄΡΘΕΟΒ) та ΤΦΣΩΠΑ¹⁷. Коли врахувати, що екземпляри з скороченням АА відкривали собою пізню серію царського золота і були викарбовані після перерви, яка тривала приблизно 10 років (58—67 рр. н. е.)¹⁸, то й срібні емісії ольвіополітів мають припадати з найбільшою вірогідністю на кінець 60-х років I ст. н. е. (пор. додаток — хронологічну таблицю).

Значні труднощі виникають при встановленні номіналу та монетно-вагової системи ольвійського срібла. У науковій літературі їх називали дідрахмами (без визначення системи) або потрійними денаріями рим-

⁷ В. Ріск. Вказ. праця, табл. XII, 7.

⁸ А. Н. Зограф. Вказ. праця, табл. XXXIV, 15; В. Ріск. Вказ. праця, табл. XI, 11—12.

⁹ В. Ріск. Вказ. праця, табл. XI, 13—14; А. В. Орешников. Вказ. праця, табл. II, 6.

¹⁰ А. Н. Зограф. Вказ. праця, табл. XXXIV, 17; В. Ріск. Вказ. праця, табл. XI, 13.

¹¹ А. Н. Зограф. Вказ. праця, табл. XXXIV, 16; В. Ріск. Вказ. праця, табл. XI, 14; А. В. Орешников. Вказ. праця, табл. II, 6.

¹² А. Н. Зограф. Вказ. праця, табл. XXXIV, 12; А. В. Орешников. Вказ. праця, табл. II, 8.

¹³ А. Н. Зограф. Вказ. праця, табл. XXXIV, 13—17; В. Ріск. Вказ. праця, табл. XI, 11—14; А. В. Орешников. Вказ. праця, табл. II, 6.

¹⁴ А. В. Орешников. Вказ. праця, табл. II, 9; В. Ріск. Вказ. праця, табл. XII, 7.

¹⁵ А. В. Орешников. Этюды по нумизматике Черноморского побережья. — ИРАИМК, т. I, 1921, стор. 229.

¹⁶ A. Sallet. Königl. Museen zu Berlin. Beschreibung der antiken Münzen, В. I. Berlin, 1888, табл. II, 21; пор.: А. Н. Зограф. Вказ. праця, табл. XXXIII, 26; В. Ріск. Вказ. праця, табл. XII, 8.

¹⁷ А. Н. Зограф. Вказ. праця, табл. XXXIV, 13—17; В. Ріск. Вказ. праця, табл. XI, 11—14.

¹⁸ П. Й. Каришковський. З історії греко-скіфських відносин у Північно-Західному Причорномор'ї. — АП, т. XI. К., 1962, стор. 116—119.

Послідовність монетних емісій Ольвії у другій половині I ст. н. е.*

Монетні емісії			Приблизне датування у межах I ст. н. е.	Політичні події у Римській імперії (роки н. е.)
золото Фарзола	срібло Ольвії Іненсімея	мідь Ольвії		
		1,1-4	кінець 40-х і перша половина 50-х рр.	Клавдій (41—54); 45—ліквідація Одріського царства
1,11—13		1,7—10 та 14—15	середина 50-х рр.	перші «золоті роки» Нерона (54—59)
		1,16—17 та 18—19 1,5—6 /?/	початок другої половини 50-х рр., кінець 50-х і більша частина 60-х рр.	самостійне правління Нерона (59—68); 57—67—діяльність легата Мезії Тіберія Плавтія Сільвана Еліана на Нижньому Дунаї
11,1—4		1,20	кінець 60-х рр.	загибель Нерона (червень 68 р.); боротьба за владу в Римі (до кінця 69 р.); повстання у провінціях; напади сарматських племен на Мезію
	11,11—12			
11,5—6		11,10		
11,7—9	нова монета	11,15—16	70-і рр.	Веспасіан (69—79); стабілізація імперії; придушення повстань
	11,13—14		80-і рр.	Тіт (79—81); перші роки правління Доміціана (81—96). 86 — розділення провінції Мезії; 87—початок римсько-дакійських війн

* Посилання на зображення монет у таблиці наводяться у відповідності з ілюстраціями до статті /пор.: прим. 18/, у якій дається і аргументація відповідних дат.

ської системи¹⁹. На нашу думку, ці визначення не витримують критики: середня вага трьох відомих срібних монет близька до 9 г^{**}, але чи можливі у третій чверті I ст. н. е. вагові норми драхми близько 4,5 г або провінціального денарія до 3 г. Крім того срібло царя Іненсімея (чи Інісмея), що карбувалося в Ольвії наприкінці 70-х або на початку 80-х років I ст. н. е.²⁰, орієнтує на інші норми: унікальна велика монета цього царя (рис. 1, 8)²¹ важить 11,13 г, а середня вага малих монет становить 3,62 г²². Перед нами, безумовно, номінали, що відносяться один до одного, як 3 : 1, і репрезентують відповідно три денарія та денарій римської системи²³. Для монет, які мають пересічну вагу 9 г, у такій системі, на перший погляд, взагалі немає місця.

Для визначення номіналу ольвійського срібла кінця 60-х років I ст. н. е. треба взяти до уваги, що в першому сторіччі імперії у багатьох

¹⁹ Б. В. Кене. Вказ. праця, стор. 76; А. Л. Бертъе-Делагард. Вказ. праця, стор. 128, прим. 10; пор. стор. 67, № 24.

^{**} Московський екземпляр — 9,26 г, лєнінградський — 8,97 г, очаківський — 8,81 г (середня вага 9,013 г.).

²⁰ П. И. Каришковський. Вказ. праця, стор. 119.

²¹ Пор.: А. Н. Зограф. Вказ. праця табл. XXXIII, 28.

²² В. Ріск. Вказ. праця, табл. XII, 9. А. Л. Бертъе-Делагард. Вказ. праця, стор. 67, № 23.

²³ Середня вага денаріїв Августа 3,79 г, Тіберія — 3,76 г, Клавдія — 3,75 г (пор.: Н. Mattingly. The Coins of the Roman Empire in the British Museum, t. I. London. стор. LII).

центрах Малої Азії ще продовжувалося карбування срібної монети, причому її основний номінал, який важив за Августа пересічно 11,96 г, а за Клавдія — тільки 10,16 г²⁴, розглядався водночас як тетрадрахма традиційної системи кістофорів і потрійний денарій римської системи²⁵. Якщо велика монета Інепсімея (рис. 1, 8) репрезентувала поширений на всьому Близькому Сході сорт, вона була не тільки потрійним денарієм (про що свідчить пересічна вага дрібних монет з зображенням того самого царя), а й тетрадрахмою (без відповідних розмінних номіналів). Цілком можливо, що попередня емісія ольвійського срібла (рис. 1, 1—3), карбування якого припадає на час переходу від колишньої монетної системи Ольвії до римської²⁶, не тільки «примикала», за словами О. М. Зографа, до римської системи кістофорів, але входила до її складу, де утворювала рідкий номінал — три драхми (або 2¹/₄ денарія).

П. О. КАРЫШКОВСКИЙ

Серебряные монеты послегетской Ольвии

Резюме

Статья посвящена публикации новонайденной серебряной монеты послегетской Ольвии, принадлежащей к числу наиболее редких пумизматических памятников города. Автор сравнивает новую монету с ранее известными серебряными монетами и современной им разменной медью, в связи с чем уточняется хронология ряда ольвийских эмиссий третьей четверти I в. н. э., и предпринимает попытку определить номиналы и систему ольвийского серебра указанного времени. Это имеет важное значение при изучении денежного обращения Ольвии и, в частности, при установлении хронологии и особенностей перехода ольвиополитов к римской монетной системе.

П. І. ХАВЛЮК

Пам'ятки зарубинецької культури на Побужжі

За останні роки на лівобережній частині Середнього Подністров'я і в Південному Побужжі виявлено 24 поселення та могильник зарубинецької культури. Здебільшого ці пам'ятки зосереджені в басейні р. Сіб — лівої притоки Південного Бугу. Вони займають площу — в середньому 400×200 м, інколи більшу (Мар'янівка, Носівці Гайсинського району).

Під час розвідок встановлено, що культурні нашарування на одних селищах досягають товщини 0,5 м, на інших — обмежені поодинокими знахідками кераміки на сучасній поверхні.

Для зарубинецьких селищ вказаного району характерні наземні та напівземлянкові житла із стінами з хворосту, обмащеного глиною. В центрі таких жител споруджувалось наземне вогнище або глиняна піч.

Керамічний комплекс репрезентований трьома групами.

До I, найчисленнішої, групи належить груба, шершава, землісто-сіра кераміка з прямими або відігнутими вінцями, орнаментованими по краю навскісною нарізкою чи пальцевими ямками. Здебільшого, це великі горщики, чаші, миски, невеликі посудини на копічному піддоні, а також глиняні диски.

²⁴ Н. Mattingly. Вказ. праця, стор. LIII.

²⁵ Там же; K. Regling. Kistophoren.— RE, XII, 1924, стор. 525; E. Babelon. Traité des monnaies grecques et romaines, s. I, t. I. Paris, 1901, стор. 513, 547.

²⁶ П. І. Карышковський. Вказ. праця, стор. 114—116.